

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЫНДА «МАНАСТААНУУ» САБАГЫН УЮШТУРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ «МАНАСОВЕДЕНИЕ» В ВУЗЕ

PEDAGOGICAL PROVISIONS OF «INTRODUCTION TO MANAS» LESSONS ORGANIZATION AT THE UNIVERSITY

Аннотация: Макалада ЖОЖдордо «Манастаануу» сабагын уюштуруунун педагогикалык шарттары талкууга алынып, аталган шарттардын алгылыктуулары белгиленди.

Аннотация: В статье обсуждены педагогические условия организации занятий “Манасоведение” в вузе и отмечена важность данных условий.

Abstract: Pedagogical provisions of “Introduction to Manas” lessons organization at the university and underlined the importance of this issue are considered in this article.

Түйүндүү сөздөр: лекция, дисциплина, лектор, инновация, монологдук кеп.

Ключевые слова: лекция, дисциплина лектор, инновация, монолог.

Key words: lecture, discipline, lecturer, innovation, monologue speech .

Мектептен айырмаланып, жогорку окуу жайында сабакты уюштуруу башкача нукта ишке ашырылат. Сабак деп аталган процесс окутуучунун чыгармачылыгынан көз каранды болуп, ал мектеп сабагынын 45 мүнөтүнүн ордуна, 1 саат 20 мүнөттүк убакытта болуп өтүп, бир канча этаптардын негизинде ишке ашат. Алсак, өтүлө турган темага арналган лекция (даректүү маалыматтар, негизги ойлор, илимий-теориялык фактылар, тиешелүү аргументтер ж.б.) системалуу түрдө берилет; эгер практикалык (семинардык) сабак өтүлө турган болсо, илимий-методикалык ыкмалар, анын ичинде дидактикалык маалыматтар, технологиялык жабдуулар, таянуучу каражаттар, алдыңкы тажрыйбалар, инновациялык жаңы методдор ж.б. жардамга келет.

Практикалык, семинардык, лабораториялык сабактар окутуучудан да, студенттерден да жаңычылдыкты жана эркиндикти талап кылат. Ал эми лекциялык сабактарда: анын дисциплиналык мазмуну, структуралык компоненттери, стилдик өзгөчөлүктөрү, теориялык аспектилер каралып, рамканын чегинде, бир жактуулук өкүм сүрөт. Анткени лекцияда негиздүү гана маалыматтар айтылып, далилдер келтирилип, андан кийинки ой окурмандар менен студенттердин талкуусуна коюлат. Лекция монологдук кеп катары мүнөздөлүп, бир гана адам тарабынан окулат. Башка сабактар болсо көпчүлүктүн катышуусу менен өтөт.

Лекциянын структуралык түзүлүшү (бөлүктөрү, мазмундук олуттуу маселелери жана алардын байланыштары) компоненттери боюнча төмөнкүдөй системада аткарылыш керек: 1) Лектордун кириш сөзү; 2) Негизги мазмундагы олуттуу маселелерин ажыратуу менен маалымат жасоо жана багыт берүү, зарыл болгон окутуу каражаттарына таянып, маселени чечүүгө жетишүү; 3) Убакытты рационалдуу пайдалануу; 4) Жыйынтыктоо.

Максат-милдеттерине: лекциянын текстинде теориялык далилдүү фактыларды, аргументтерди пайдалануу; таянуучу илимдердин негиздерин тактоо; аудиториянын денгээлине жараша илимий тил жана көркөм сөз каражаттарын, аталыштарды ылайыктап пайдалануу; студенттердин таанып-билүүчүлүк, теориялык-методикалык

билимдерин калыптандыруу; өз алдынча ойлонууга, иштөөгө, изденүүгө үйрөтүү; өз мүмкүнчүлүктөрүн толук пайдаланууга багыт берүү; чыгармачыл аракетин жана ой жүгүртүүсүн өркүндөтүү кирет.

Биз төмөндө лекциялык сабактын фрагментин бергенге аракет кылалы.

Сабактын темасы: «Манас» эпосу жөнүндөгү алгачкы маалымат жана эпостун негизги идеясы».

Сабактын жүрүшү. Лектордун кириш сөзү:

Урматтуу студенттер! «Манас» эпосу – кыргыз элинин бактысына бүткөн эбегейсиз чоң байлык. Байлык демекчи, байыркы кыргыздардын өткөн кылымдардагы этнографиялык турмушу, мифологиясы, мал чарбачылык менен күн көргөн көчмөн кыргыз элинин күнүмдүк турмушу, өз ара мамилелери, тамак-аш, кийим-кече, урунган буюм-тайымдары, колдонгон курал-жарактары, аш-тойлордогу каада-салттары, ырым-жырымы, үрп-адаттары, диний ишенимдери менен түшүнүктөрү, ошондой эле кыргыз баласынын жашоосуна таасир этүүчү жагдайлардын бардыгы эпостун өзөгүнө сыйдырылып, алар бүгүнкү күндө биз үчүн ата-бабаларыбыздан калган ыйык таберик жана чети оюлгус казынанын милдетин аткарат.

«Манас» эпосу жөнүндө алгачкы маалыматты берген тарыхый эмгек 15-16-кылымдарда Кыргызстандын түштүгүндө жашап өткөн Сайфаддин Аксыкентинин «Маджму ат-таварих» («Тарыхтардын жыйнагы») аттуу кол жазма китеби эсептелип, бул эмгек парсы-тажик тилинде жазылган.

Эпостогу негизги идея – кыргыз элинин боштондугу, көз карандысыздыгы, эл-жердин бөлүнбөс бүтүндүгү, Ата журтту коргоо, анын бактысы үчүн күрөшүү, Мекендин чачылганын жыйноо, үзүлгөнүн улоо, жоголгон жогун табуу, эл-журтка ак кызмат кылуудагы патриоттук улуу идеялар. Ошондуктан, биз Манас баатырды – Ата Мекенге ак кызмат кылуунун улуу өрнөгү жана үлгүсү деп билебиз.

(Уландысы бар: макаланын көлөмү чектелүү болгондуктан кыскартып бергенге мажбур болдук)

Эпос жөнүндөгү алгачкы маалымат жана эпостун негизги идеясы тууралуу далилдер менен окутуучу кеңири баян куруп берет. «Манастаануу» сабагын уюштуруунун педагогикалык шарттарына проблемалык окутуу же болбосо, окутуучу жалаң эле лекция менен гана чектелбестен студенттердин өздөрүн катыштырып, аларды кызыктыруу максатында чечүүнү талап кыла турган кызыктыруучу суроолорду берүү менен, тактап айтканда, проблема жаратуучу кырдаалдарды жана жагдайларды ойлоп табуу аркылуу сабакты өтсө, өтүлгөн теманы өздөштүрүүдө жакшы натыйжаларга жетишери толук мүмкүн. Андыктан, күн мурунтан атайылап даярдалган суроолорду тактап алуу талапка ылайык. Мындай суроолор болжол менен төмөндөгүдөй болушу шарт:

1. «Манас» эпосу жөнүндө алгачкы маалыматты кимдер берген?
2. Үчилтик деген эмне?
3. Манасчылардан кимди билесиңер?
4. Эпостогу сага жакан окуя кайсы?
5. Эпос кимге таандык, же анын автору ким?
6. «Манас» эпосунун кандай варианттарын билесиңер?
7. Эпостун каармандары жөнүндө эмне айта аласыңар?
8. «Манас» эпосунун сюжетин айтып бергиле?

Студенттер үчүн кээ бир суроолор күтүүсүз болгондуктан, же болбосо аталган суроолорго даярданбагандыктан, алардын жооптору ар түрдүү болушу мүмкүн. Ырас, мындай учурларда окутуучу студенттерге толук эркиндик берип, жооп берүүгө аракет кылган ар бир студенттин жообун туура же туура эместигине карабастан угуп, андан соң бардык пикирлердин акырында гана орток жана жыйынтыктуу негизди белгилеши

керек. Албетте, студенттер берилген суроолорго ойлонуп так жооп берүүгө аракеттенсе, айрымдары эч кандай ойлонбостон туруп, оюна келгенин жооп катары айта салат. Маселен, алардын арасында «Манас» эпосунун же калган бөлүмдөрүнүн автору катары С.Каралаевди, же С.Орозбаковду, же К.Атабековду, же Ж.Мамайды, же А.Жакыпбековду ж.б. атүгүл эпостун автору катары Чыңгыз Айтматовду да атагандар болушу мүмкүн. Ошол эле мезгилде «Манас» эпосунун элдик чыгарма экендигин, эпос жалпы кыргыз элини экендигин айткандар да болот.

Берилген суроолор да, айтылган жооптор да аз гана убакытты алганы менен, суроолорго жооп берген студенттердин ар бири өзүнүн жообунун туура же туура эместигин окутуучунун жыйынтык сөзүндө бекемдөөсүн күтөт. Анткени алардын психологиялык өзгөчөлүгү, жаш курагы ушундай иш аракеттин болушун шарттайт. Керектүү деп эсептелинген окутуучунун жыйынтык сөзүнөн кийин, студент андан аркы болуучу процессти күтөт, же болбосо башка нерсеге алаксып кетүүсү мүмкүн. Демек, студенттин өтүлгөн теманы өздөштүрүүдө фасилитатордун (багыттоочунун) таасирине көз каранды. Андыктан окутуучу, жетекчи, фасилитатор–студенттерди кызыктыруу менен сабактын жүрүшүндө болуп туруучу жагдайларды же кырдаалдарды жетекчиликке алып, сабакты уюштуруунун кульминациялык чегин арттырууга милдеттүү.

Мындай максатты ишке ашыруу үчүн окутуучу болжолдуу түрдө төмөнкүдөй мазмундагы кириш сөз сүйлөп, студенттин көңүл буруусу, кызыгуусу менен жаңы теманы айкалыштырып, логикалык жактан жогоруда келтирилген суроолордун ар бирине токтолуп, чечмелеп бериши шарт. Анда «Манас» эпосу элдик чыгарма экендиги, анын кыргыз элинин тарыхы, маданияты, үрп-адаты ж.б. менен болгон байланышы, көп варианттуулугу айтылууга тийиш. Б.Юнусалиевдин, М.Ауэзовдун, Ч.Валихановдун, В.Радловдун ж.б. окумуштуулардын пикирлери менен көз караштарын, деги эле кыргыз фольклорун изилдеп, кызыккандардын эмгектерин пайдаланса болот. Алар өтө так, далилдүү, кыска жана жөнөкөй берилип, өз сөзү менен түшүнүктүү баяндалыш керек. Баяндоо 10-15 мүнөттөн ашпастан, андагы айтылган ар бир ой студенттин патриоттук сезимин ойготуп, мекенчилдик сезимине от жагууга өбөлгө түзүүсү керек.

Сабактын андан аркы уюштурулушу окутуучунун чеберчилигинен көз каранды. Алсак, эпоско байланыштуу ар бир маалымат хронологиялык тартипте берилип, теманы ачууга багытталган иш аракеттер программага негизделип, алар фактылар аркылуу бекемделиши зарыл. Улуу эпосубуз жөнүндө белгилүү залкар адамдардын ой-толгоолорун, пикирлерин, ошондой эле мезгилдүү басма сөзгө берген маектерин (интервьюларын), ошол эле мезгилде ал маектер кайсы басылмаларда жарык көргөндүгү тууралуу эскерилгени оң.

Сабактын эффективдүүлүгүн арттыруу үчүн сабакта окула турган айрым тексттерди тасмага бир нече үн менен көркөм окутуп, айттырып, жаздырып алып угузса, студенттер үчүн кыйла таасирдүү болот. Сөзүбүз кургак болбосун үчүн, О.Абдылдаевдин Ж.Садыков менен болгон «Сыйкырдуу чыгарма» аттуу маегинен *«Манас, Семетей, Сейтек тууралуу чыгарма жаратсам деген таттуу үмүт көңүлүмдү уялап, чыкпай жүрдү. Өзүмдүн алдыма улуу эпосту баатырлардын турпатын өзүндөй кылып бере аламбы же жокпу деп ойлончу болдум»* [1] деген маеги менен тааныштырат. Андан ары Жалил Садыков менен анын «Манастын уулу Семетей» драмасы жөнүндө болгон аңгемелешүүсүнөн мисал келтирет: *«Бул драманы жазып калышымдын өзүнчө бир себеби бар. Кепти ошондон баштайын. 1972-жылдын жай мезгили эле. Бир топ акындар – Абдасул Токтомушев, Байдылда Сарногоев, Сүйүмбай Эралиев, арабызда Чалагыз менен Саякбай да бар, бир автобуска түшүп, көлдү айланып эл кыдырып жүрдүк. Бир күнү Түптүн бир колхозуна келип Саякбай «Манас» айтмак болду. Чогулган эл көп болгондуктан клубга батпай калып, көл жээгиндеги көк майсанга отурушту. Сакем Тайторуну чаптырып жатты. Ал*

кишинин аткаруучулук өнөрү ошондо укмуштуудай көрүнгөн. Каныкейдин арманын, төлгө кылган Тайтору артта калгандыгы көкүрөк тепкен күйүтүнөн жүрөгү өрттөнүп, өңгөчүн тарта өкүрүп-өксүп айтып жатканын угуп отуруунун өзү укмуш көрүнүш эле. Бүт дитиңди кандайдыр бир сыйкыр күч тартып кеткендей таасир кылган. Тайтору артта, шолоктоп ыйлаган Каныкей эки көзүнөн ылдый жаш кетип, Тайторунун чыгышын тилеп, жаагын жанып, ыр нөшөрүн төккөн манасчы... Бир маалда асманга кара булут чогула калды. Көл үстүнөн аркыраган шамал жүрдү, ак жалдуу тоодой толкундар жээкке удаа-удая согулуп, күү-шаа түшүп кетти. Анан көнөктөп жамгыр төгүп жиберди. Манасчы менен кошо табият да албууттанып, айлана алай-дүлөй түштү. Карасам Сакем аябай кызып алган экен. Алтымыш аттын соңунда келаткан Тайторуну баардыгы сүрөп алган кез экен. Сакем болсо кыбасы канып, жаны жырған, үнү бирде жалынгандай, бирде каардангандай, бирде дем берип шыктандыргандай асмандан жааган жамгырга аралаш ыр жамгырын төгүп, Тайторуну өзү да катуу сүрөп алыптыр. Ушул көрүнүштү элестетип көрсө болот. Көл жээгинде буркан-шаркан түшкөн толкун, көктөн көнөктөп жааган жамгыр, так ортодо отуруп Тайторуну чаптырып жаткан Саякбай манасчы, карт тулпарды катуу сүрөп алышкан чоролор, ушул көрүнүшкө сыйкырлангандай жаанды да, толкунду да унутуп, тымтырс угуп отурган эл. Ушунун өзүндө кандай күч бар. Манасчынын сыйкырыбы? Манастын ыйык рухубу? Ошондо мына ушулар мени катуу ойго салып койгон» [1] Манас тууралуу, манасчылар жөнүндө мезгилдүү басма сөздөн алынган мына ушундай кызыктуу маектерди, интервьюларды үн тасмадан угузуп, студенттерди улуу Манастын өзөгүнө сүңгүтүп, алардын элестөөсүн тереңдетүү, тексттин эсте бекем сакталып калышын өркүндөтүү үчүн С.Чокморовдун, Ж.Кыдыралиевдин, С.Герцендин айрым сүрөттөрүн проектрден көрсөтүүсү өтө маанилүү.

Жогорудагыдай баяндоолорду укканда кандайдыр бир деңгээлде проблемалык кырдаал түзүлөт, башкача айканда, студенттер үчүн анын баяндоосу педагогикалык проблемалык баяндоо методунун айрым ыкмаларын ичине алып, «баяндай турган материалга таанып билүүчүлүк милдет коёт» [1]. Ооба, чынында эле ушундай маалыматтарды уккан студенттердин кызыгуусу андан да артып, эпос тууралуу дагы да терең билүүгө далалат кылышат.

Ушул жерде белгилей кете турган жагдай, өтүлгөн теманы же сабакты өздөштүрүүдө жана бышыктоодо максатка жетүү үчүн студенттердин өз алдынча иштөөсү талап кылынат. Албетте, өз алдынча иш-ар бир студенттин изденүүсү аркылуу ишке ашуучу процесс. Бул үчүн атайын сааттар каралып, программага киргизилген. Жогорку окуу жайларында студенттердин өз алдынча иштөөсүнө бөлүнгөн сааттар: аны уюштурууга, камсыздоого, көзөмөлдөөгө, окуу процессине катышуучулардын (студенттер менен окутуучулардын) иш-аракеттерине жаңыча мамилени жасоого, ошону менен бирге башкаруунун комплекстүү программасын иштеп чыгууну талап кылат.

Бул тууралуу В.А.Козаков мындай дейт: «Өз алдынча иштөө системасында башкаруунун алдына конкреттүү милдеттер коюлат. Алар: өз алдынча иштөөнү уюштуруу жана өткөрүү планын иштеп чыгуу, ар бир тапшырманын максатын жана анын түрүн аныктоо, студенттер менен окутуучулардын «өз алдынча иштөө» системасындагы ишмердүүлүктөрүн өткөрүүнүн планына жана конкреттүү окуу кырдаалына ылайык «өз алдынча иштөөнү» координациялоо жана жөнгө салуу; өз алдынча иштөөнү өткөрүү деңгээлин баалоо, анын натыйжалуулугунун сандык жана сапаттык эсеби каралат» [5].

Демек, комплекстүү программаны иштеп чыгуу менен сабакты уюштурууну өркүндөтүүдөн жакшы жыйынтык күтүүгө болот. Бирок, тилекке каршы, бүгүнкү күндө мындай программанын жоктугу окутуучулардын ишмердүүлүгүнө кыйла кедергисин тийгизип жатат деп айтууга толук негиз бар. Өз алдынча иштөөнү

башкаруунун абалына төмөнкүдөй проблемалар кедерги болот: берилген тапшырмалардын көлөмдөрү бирдей эместиги, натыйжада бул нерсе студенттердин окуу жүгүнүн тең салмактуу эмес, бирде оңой, бирде оор болушу; студент менен окутуучунун ортосундагы биримдиктин жетишсиздиги, т.а., өз ара түшүнбөстүк (өтүлгөн тема, маалымат ж.б.), ошондой эле, жеке пикир келишпестиктин болушу; өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн стимулдаштыруу маселесинин көңүл сыртында калышы; көпчүлүк учурларда студенттер тарабынан аткарылган тапшырмалар түрдүү себептерден улам көзөмөлгө алынбай калышы; кээде бир студент аткарган тапшырманы калган студенттер жапырт көчүрүп алуу жагдайы; айрым учурларда илимий булактардын библиографиясы берилбестен туш келди тапшырмалардын берилиши; студенттердин даярдануусу үчүн маалыматтык шарттын жок болушу ж.б. Негизинен санай берсе абдан эле көп жагдайлар бар. Мына ушуларды четтетүү максатында көптөгөн иш-чаралардын болушу кажет. Алсак, студенттердин өз алдынча иштөөсүн оптималдаштыруу, өз алдынча иштөөсүн көзөмөлдөө системасын жана графиктерин түзүү; студенттердин өз алдынча иштөөсүнүн тышкы жана ички камсыздалышы (даярдануу үчүн атайын жайдын болушу, маалыматтык базанын болушу, жеке өзгөчөлүктөрү, эмоционалдык жана психологиялык жагдайлардын абалдарын эске алуу); убакыт ченемдердин нормаларын сактоо; өзүнө жүктөлгөн милдетке ар бир студенттин жоопкерчилик менен мамиле кылуусу. Демек, биз жогоруда санап өткөн жагдайлардын бирдей айкалышынын негизинде мыкты натыйжага жетишерибизди толук аңдап, ошого туура багыт менен мамиле кылууубуз керек.

Адабияттар:

1. Абдылдаев О. Сыйкырдуу чыгарма (Ж.Садыков менен болгон маек. Кыргызстан пионери, -1986, 14-ноябрь).
2. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-классы үчүн хрестоматия окуу китеби. – Бишкек: “Педагогика”, - 2000. – б.400.
3. Дуванаева К.Т. Роль самостоятельной работы студентов в формировании и развитии иноязычной коммуникативной компетенции студентов. – Казахстан: Высшая школа, - 2013. - б.152.
4. Иманалиев К. Орто мектептерде кыргыз адабияты боюнча проблемалык окууну уюштуруу иши. – Фрунзе, Мектеп, - 1981, - б.62.
5. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. – Казахстан: ВШ, №2, - 1990. – С. 4,5.
6. Основы педагогического мастерства – Москва, - 1989.